

ABDÜRREŞİD İBRAHİM

Prof. Dr. Caner Arabacı

http://www.canerarabaci.com/makaleler_abdurresid_ibrahim-sayfa_id-333-id-52006

(Batı Sibirya Tobolsk-Tara 23 Nisan 1857-Tokyo 17 Ağustos 1944)

Rusya-Sibirya Türklerinin liderlerinden, seyyah, yazar, bilgin bir şahsiyet. Rusya'daki özellikle Sibirya Türklerinin baskı ve kimlik değiştirme zorlamaları karşısında bir yandan iyi yetiştirmeleri, uyanmaları için çalışırken diğer yandan onların korunmalarını sağlamak üzere etkiylebildiklerini Osmanlı devrinde Anadolu'ya hicret etmeye teşvik etmiştir. Yetmiş bin kadar Sibirya Türk'ünün 1908'lerde Anadolu'ya getirilmesinden maksadı, hem onların Müslüman Türk olarak yaşamalarını temin etmek hem de ciddi bir tehdit altındaki Anadolu'nun kimlikli insan unsurunu artırarak korunmasını sağlamaktır. Trablusgarp, Balkan Savaşları, I.Dünya Harbi çöküntüleri; Ermeni, Rum isyanları, Birinci Dünya Harbi'ndeki Yahudi ihaneti, Bozok Yaylası dışında her yeri kaplayan kahredici işgaller göz önünde tutulursa, Abdürreşid İbrahim'in Anadolu'yu İkinci Anavatan olarak koruma kaygısındaki yüksek düşünce daha iyi anlaşılacaktır. Onun Türk dünyası, İslâm Âlemi ile ilgili kuşatıcı düşünceleri, bizzat yerinde inceleme, tanıma ve aydın sorumluluğunu taşıyarak pratik, geleceğe dönük kalkındırıcı, geliştirici çözümler arama çabaları ile pekişmektedir. Bir yandan seyyah olup "Demir çarık, demir asa" gezerken, elinden kalemini hiç düşürmeyen, konferans, vaaz ve konuşmaları ile içinde bulunduğu birçok yerde etkili olan Abdürreşid İbrahim'in, çözülüş devrindeki fevkalâde gayret ve çabasının günümüzde bilinmemesi, hayatı ve eserlerinin yeterince tanınmaması modern Türkiye açısından önemli bir eksikliklerdir. Sibirya, Japonya dışında İstanbul ve Konya'da da yıllarca yaşayan bu bilge şahsiyetin hakkında geniş çaplı bir araştırmanın yapılarak, hazırlanacak bir belgeselle tanıtılması dün Anadolu'ya hizmet edenlere karşı günümüzün bir borcu durumundadır. Konya-Cihanbeyli-Böğrüdelik Köyü ileri gelenlerinin 1928'de kendilerini Sibirya'dan getirmede emeği geçen, Kuzey Türklüğünü "Millî Mefkûre ile" bilinçlendirme-deki gayretleri ile öne çıkan Abdürreşid İbrahim'den dolayı köy adını "Reşid İli" olarak değiştirmek üzere resmi makamlara başvurmaları, Anadolu içinden bir kadirşinaslık örneğidir. Kimdir Abdürreşid İbrahim, fırtınalı geçen, ele-avuca sığmayan hayat hikâyesi nedir?

Küçük yaştan itibaren öncelikle öğrenme ve eğitim ardından içinden çıktığı toplumun haklarını savunma ve iyileştirme çabasının içine giren ve bu konuda yalınlık göstermeyen bir insandır. Yayınladığı eserler, dergiler yanında, bütün ülke çapında dört ayrı büyük kongreyi toplamış, üstelik ikisini izinsiz gerçekleştirmiş olması azminin seviyesini göstermeye yeterlidir.

23 Nisan 1857'de Rusya'nın Batı Sibirya bölgesinde, Tobolsk ili Tara kasabasında doğmuştur. Aslı, dört asır önce Buhara'dan Sibirya'ya göç eden Özbek bir ailedendir. Babası Ömer Bey, annesi Başkurt Türklerinden Afife Hanım'dır. İkisi de değerlerine titizlikle bağlı ve eğitilmiş insanlardır. Annesi Tara'daki kız medresesinde uzun yıllar muallimlik yap-

mıştır. İlk dini eğitimini babasından alan Abdürreşid, yedi yaşındayken, Tara'ya 80 km uzaklıktaki Avvuş Köyü'nde yatılı olarak okula (medrese) başlar. Sekiz ay kadar bu köyde okuduktan sonra, Tara'ya döner. Ertesi yıl, annesinin gayretleri ile diğer yerlere göre eğitim düzeyi dahi iyi olan Orenburg ili Çelyabinsk (Çelebi) nahiyesinde bir Başkurt köyü olan Elmen'e gönderilir. Burası ailesine oldukça uzaktır. Küçük yaşta, güçlükleri göğüslemeye, gurbet hayatına alışmaya, daha önemlisi öğrenmenin tadını almaya başlamıştır. Elmenliler, Rus tahakkümü altında Müslüman Türk olarak her türlü olumsuzluklara rağmen ayakta kalabilmenin temel esprisini yakalamış, fakir ama fedakâr insanlardan meydana gelmektedir. "Gayet fakir" olmalarına rağmen, "beş yüz kadar talebe" okutmaktadırlar. Fedakârlıkları, âdeti destansıdır: "Evlerini talebelere vererek, kendileri kümes tabir olunacak barakalarda, bütün bir aile üst üste" yaşamaktadırlar. Okuttukları, dışarıdan gelen öğrencilere, "hiçbir karşılık beklemeden" yiyecek ekmeğini vermekte, üstelik çamaşırlarını yıkamaktadırlar. "Köyden birisi öldüğü zaman akrabaları, onun okuttuğu talebe sayısıyla" övünmektedirler.

Abdürreşid İbrahim, Elmen'de dört yıl öğrenim görür. Ailesi, fakirdir. Ama 1871'de annesini, ardından kısa süre sonra babasını kaybedince, çok yönlü garip kalır. Ailesinden hiçbir miras kalmamıştır. Kendilerine yardım edecek akrabaları da yoktur. On iki yaşındaki küçük kardeşini de yanına alır. 14 yaşındaki İbrahim, çalışıp harçlığını kazanarak kardeşini okuttuğu gibi kendi tahsiline de devam eder. Fakat mevcut medrese eğitimi kendisini tatmin etmemektedir. Teman medresesinde kısa bir süre eğitim gördükten sonra namını duyduğu, Kazan'daki Kışkar medresesine gider. Serbest zamanlarında hizmetçilik yapıp, mahalle güreşlerinde yarışarak harçlığını çıkarmaya çalışır. Buradaki eğitim seviyelidir. Önce okuduğu yerlere göre üniversite gibidir. Fakat Pasaport süresi dolmuştur. Osmanlı-Rus Harbi ile birlikte sıkı denetimler yapılmaktadır. Bunun üzerine istemeyerek oradan ayrılır ve Kazan yakınlarındaki köylerde dolaşırken yakalanarak hapse atılır. Bir sene süren hapishane hayatı onun ufkunu genişletmiştir. Çünkü hapishane, Rusya'nın değişik yerlerinden, pek çoğu siyasi ve dini olaylara karışmaktan suçlu bulunmuş Müslüman Türklerle doludur. Onlardan Rus esaretindeki Türk ve Müslüman halkların durumu hakkında epeyce bilgi edinir. İleride yayınlayacağı Hapishane Esrarı adlı kitabı mahkûmiyet günlerinin eseri olur.

Mahkûmiyetten sonra bir süre özel öğretmenlik, imamlık yapan İbrahim, 1879'da İstanbul'a gelerek Hacca gider. Hacdan geri dönmeyerek Medine'ye yerleşip, tahsilinin ikinci devresine devam eder. Beş yılda fıkıh, tefsir, hadis, kıraat gibi dini derslerinin yanında Arapça ve Farsça da okur, icazetnamesini alır. Önemli şahsiyetlerle tanışıp, görüşür. 1884 sonlarına doğru İskenderiye üzerinden İstanbul'a, oradan da Tara'ya döndü. Bir medresede ders vermeye başladı (1885) ve aynı yıl evlendi. Altı ay Tara'da kaldıktan sonra Medine'ye talebe götürmek üzere İstanbul üzerinden ikinci defa hacca gitti. Öğrencilerini Medine'ye yerleştirdikten sonra memleketine döndü ve medreselerin ıslahı çalışmalarını başlattı. "Usul-i cedid" (yeni yöntem) okulu açmakta, halkın desteğini aldığı için zorlanmadı. Yeni öğretim yöntemiyle Kırım'da ders kitapları hazırlayan İsmail Gaspıralı'dan ders

kitaplarını sağladı, İslâm âlemindeki düşünür ve bilginlerle mektuplaşarak kendini yenilemeye devam etti. 1890'da Tara'dan yanına aldığı on talebeyle tekrar İstanbul'a geldi. Öğrencilerini, Darüşşafaka ve Darü't-tedris okullarına yerleştirdi. Bu talebelerin bütün masrafları, Osmanlı Devleti tarafından karşılanmıştır. Onun İstanbul'a talebe yollaması Müslümanlar arasında sevinçle karşılanıp, kendisine Rusya'nın her bölgesinden müracaatlar başlarken, Rus hükümeti durumu, aleyhine bularak rahatsız olmuş ve talebe akınına sıkı denetim getirmiştir. Denetim 1910'da gevşedikten sonra İstanbul'a talebe gelişi yeniden başlamıştır. Fakat Abdürreşid İbrahim'in, eğitim alanında çalışmaları ile birlikte yükselişi de devam etmiştir. 1891'de geldiği Ufa'daki Orenburg Şer'i Mahkemesi'nde Rus dili imtihanını verir. Ertesi yıl da Orenburg Ruhanî Meclisi tarafından mahkeme üyesi ve kadı atanır. Rusların, başına Rus çıkarlarına hizmet eden kişiler getirerek kullandığı mahkemeyi, Müslümanlara hizmet eder hale getirmeye gayret etti. Mahkemeden alınan fetvalar, Müslüman halk arasında "bir yüce ferman" gibi kabul edildiği için önemsendi. Bir ara mahkeme başkanlığı da yapan Abdürreşid İbrahim, Ufa'daki fakir ve yetimler için dernekler kurarak kendisi de derneklerde gönüllü olarak çalıştı. Petersburg'a giderek Çarlık yönetiminin içişleri ve eğitim bakanları ile görüşerek Rusya Müslümanlarının sorunlarına çözümler aradı. Bu dönem kaleme aldığı Livaü'l-hamd adlı risalesini İstanbul'da bastırarak Rusya'da dağıtması, Müslüman kitleler üzerinde etkili olmuştur. Sibiryadan Anadolu'ya göç etmek üzere insanları hareketlendiren bu eserinden sonra, zamanla yetmiş bin Türk, Türkiye'ye hicret etmiştir. Ardından, Rus Çarlığı'nın Türklere yaptığı baskı ve haksızlıkları ortaya koyan Çoban Yıldızı adlı eserini yayınlayıp gizlice Rusya'ya gönderir. Çoban Yıldızı'nın, Rusya'daki "ilk Türk siyasi belgesi" olarak değerlendirilmesi önemini artırmaktadır. Bu arada kendisi de müftü ile anlaşmazlığa düştüğü için istifa ederek (1895), İstanbul'a gelmiş bulunmaktadır. İstanbul'da bulunduğu toplam iki yıllık sürede bir yandan kıymızcılık ve ziraat yaparak geçimini temin eden Abdürreşid İbrahim, öte yandan esaret altındaki kardeşleri için yapacaklarını planlar. 1896'da İstanbul'dan Avrupa'ya giderek İsviçre'de tanıştığı Rus sosyalistlerine Rusya'daki Müslümanların durumlarını anlatıp onların desteklerini ister. 1997'de İstanbul'dan başladığı üç yıl süren seyahatine çıkar. Bu uzun seyahatte, Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Avusturya, Fransa, Sırbistan, Bulgaristan, Batı Rusya, Kafkasya, Batı ve Doğu Türkistan, Yedisu Vilayeti ve Sibirya bölgelerinde dolaşarak çeşitli temaslarda bulunarak Tara'ya geldi. Böylece acınacak durumdaki Müslümanların durumunu yakından inceleme fırsatını bulur (1900). Mehmed Âkif'in, "Süleymaniye Kürsünde" kendi dilden büyük seyahatini şöyle özetler: "Şarkı baştanbaşa yıllarca dolaştım, gezdim;/Hem de oldukça görürdüm, kafa gezdirmezdim!/Bu Arapmış, bu Acemmiş, bu Tatarmış demedim;/Müslüman unsurunun hepsini gördüm kendim."

Tara'da bir müddet kaldıktan sonra Japonya'ya geldi. Kısa bir müddet kaldıktan sonra 1900 yılının sonlarında Petersburg'a dönerek burada Mirat adlı bir dergi çıkarır. Çünkü basın, medeni insanlar için kürsülerin en yükseğidir.

O, 1902-1903 yılları arasında tekrar Japonya'dadır. Uzak Doğu'nun "parlayan yıldızına" çok önem vermektedir. Zira bu coğrafyanın Batı esaret ve zulmünden kurtulması, Japonya'nın süper güç olmasından geçmektedir.

Japonya'da ilk İslam tohumlarını atan Abdürreşid İbrahim, bir ara ziyaret ettiği II. Abdülhamid'e bir mektup yazarak, Japonya'da İslâm'ın yayılması için desteğini istemiştir. Padişah gözünde, Japonya'da "İslamiyeti yaymayı mukaddes vazife sayan" "Kazanlı Müslüman âlim", "Türkçe, Arapça, Farsçadan başka Rusça ve Japonca biliyordu. Kırk yaşından sonra Fransızca ve Latince" öğrenmiş biriydi. Japonya'da Rus karşıtı faaliyetleri üzerine Rus hükümetinin isteğiyle Japonya'dan ayrılması istendiğinden İstanbul'a geldi (1904). Rus elçisinin isteği üzerine tevkif edilerek 14 Ağustos 1904'te Odesa'ya getirilerek hapsedilir. Fakat bir hafta hapis yattıktan sonra Rusya Türklerinin Rus hükümetine yaptıkları baskıları sonucu 21 Ağustos 1904'te serbest bırakılır.

Hapisten sonra Kazan'ı ziyaret ederek aydınlarla çalışmalar planlayan Abdürreşid İbrahim, Petersburg'a yerleşti. Rus hâkimiyeti altındaki Türkler arasında siyasi ve dini bir birlik kurmak amacıyla 11 Aralık 1905'te Ülfet adlı bir dergi çıkardı. Ülfet bütün Rusya'da büyük bir ilgiyle karşılandı. Hatta Türkistan'da gördüğü aşırı alaka yüzünden polis kayıtlarına "zararlı neşriyat" olarak geçti. Türkçe yayın yapan dergi, Osmanlı Türkleri ile Rusya Müslüman Türk boyları arasında bir dil bağı işlevi de görüyordu. Dini konulara da ağırlık verdiği için medrese talebeleri tarafından da büyük bir ilgiyle takip edilen dergi, 85. sayısında Rus hükümeti tarafından kapatıldı. Ülfet'e olan yönelik Tilmiz'i doğurmuştur. Ama bu dergi Arapça yayın yapıyordu. Amaç, Türkçe bilmeyen Kafkas Müslümanlarını ortak bir dilde birleşmek ve onları dünya Müslümanlarının durumundan haberdar etmektir. 1906'da başlayan yayın hayatını Rus idaresi, 1907'de sona erdirmiştir. Ülfet ve Tilmiz'in peş peşe kapatılması Abdürreşid İbrahim'i yıldırmaz. Kazak lehçesi ile yayın tapan Sirke'yi (Rehber) 9 Haziran 1907'de çıkarır. Yine Haziran 1907'de Petersburg'da, Necat (Selâm=Kurtuluş) adlı, dini-politik dergiyi çıkarır. Fakat derginin çıktığı gün Rus hükümeti, onun matbaasını basarak Abdürreşid İbrahim'i tutuklamak ister. Durumu önceden haber aldığı için şehri terk ederek aşağıda bahsedilen uzun seyahatine çıkar. Âkif, onun bu durumuna ve basın-eğitim faaliyetine Safahat'ta genişçe yer vermiştir.

1905 Rus ihtilâlinde sonra ortaya çıkan geçici hürriyet havasından Rusya Müslümanları da yararlanmak istemektedirler. Bunun için haklarını aramaya başlarlar. Bu girişimlerin öncülüğünü yapan Abdürreşid İbrahim, siyasi haklar tanınmasını elde etmek üzere Türklerin bir birlik oluşturması için yoğun bir çalışma içine girer. Onun için düğünler bile birer vesiledir. Müslüman liderler, aydın kesim, yazar, edibler, zengin kesim, talebelerin katılımıyla Mekerce'de (Nijni Novgorod) büyük bir toplantı yapılması kararlaştırılır. Rus yetkililer, defalarca müracaat edilmesine rağmen "Birinci Müslüman Kongresi"nin toplanmasına izin vermez. Ama Abdürreşid İbrahim, önceden yazı ile duyurulan, insanların toplanmaya baş-

ladığı toplantıdan sıkıyönetime rağmen vazgeçmez. Onun teklifiyle toplantı, gizlice Oka nehri üzerinde kiralanan bir gemide 15 Ağustos 1905'te yapılır. On üç saat süren toplantı sonunda bir ittifak kararı alınarak Rusya Müslümanlarının bir çatı altında meselelerinin müzakere edilmesi ve savunulması fikri kabul edilir. Karar müsveddelerini yanına alan Abdürreşid İbrahim, Petersburg'a döndüğünde Bin Üç Yüz Senelik Nazra adlı eserini yayınlar. Müslümanların birlik olmalarının ehemmiyeti dile getirilen eser, sonraki birlik çalışmalarının özü olacaktır.

Ayrıca, 19 Kasım 1905'te, Rusya'da yaşayan otonomi taraftarı milletlerin temsilcileri ile Petersburg'da bir toplantı düzenlerler. Toplam 83 temsilcinin katıldığı toplantıda Azeriler, Estonya ve Letonyalılar birer, Litvanyalılar sekiz, Polonya on beş, Tatarlar üç, Ukrayna on sekiz kişi tarafından temsil edilir. Kırgız, Kazak, Gürcü, Ermeni delegeler bulunur. Kongrede Tatarlar adına görüş bildiren Abdürreşid İbrahim, İslâm Birliği doğrultusunda Rusya Müslümanlarının hak ve hukukunu korumaya dönük Nijni Novgorod kararlarını açıklar. Dört gün süren toplantı, farklı toplumların özerkliğini, hak ve hürriyetlerinin korunmasını öne çıkaran kararlar almıştır.

13 Ocak 1906'da ikinci Müslüman Kongresi gerçekleştirilir. Burada, Abdürreşid İbrahim'in hazırladığı, "ittifak nizamnamesi" oy birliğiyle kabul edilir. Bir adım ileri atılarak yine onun öncülüğünde Rusya Müslümanlarının Muhtariyet meselesi gündeme getirilir. Bu fikir Rus meclisi Duma'daki Müslüman milletvekilleri vesilesi ile her yer ve her ortamda dile getirilmeye başlanır. Abdürreşid İbrahim bu konudaki görüşlerini kaleme aldığı Aftonomiya risalesinde, millî, kültürel özerkliği, "Kırgızistan, Türkistan, Kuzey Kafkasya ve Azerbaycan topraklarının ulusal bağımsızlığı" fikrini açıkça yazar.

Üçüncü Müslüman Kongresi, 16 Ağustos 1906'da Mekerce Pazarı'ndadır. Altı gün süren toplantıda, Rusya Türklerinin ileri gelenleri; misyoner faaliyetleri, eğitim, din ve ilim adamları ve her alanda iyileşmenin sağlanması için ıslahat konularını tartıştılar. Ancak, III. Duma döneminde Rus baskısı artarak birçok Müslüman aydın hapsedilir ve sürgüne gönderilir. Abdürreşid İbrahim'in de dergileri kapatılmış, Rusya'da kalmak can güvenliği için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bunun üzerine Rusya'dan ayrılmaya karar vererek ikinci büyük seyahatine çıkar.

1907 sonlarında Batı Türkistan şehirlerini dolaşır, halkın durumuna yakından şahit olur. Doğu Türkistan'ı da kapsayan bu bir senelik seyahatinde, ileri gelenlerle görüşerek Rus hükümetine karşı ortak hareket edilmesi, medreselerin ıslahıyla usul-i cedit mekteplerinin kurulması için çalışır. Tara'ya döndükten kısa bir süre sonra, ailesini alarak Kazan şehrine yerleşir. Kazan'da hemen siyasi faaliyetlere başlayarak Dördüncü Müslüman kongresinin toplanması için hazırlıklara girer. Yine gizlice bir gemide gerçekleşen toplantıda, eğitimle alakalı bir komite oluşturularak öğretmenlik yaşına gelmiş Kazan bölgesindeki gençlerin İstanbul'a gönderilerek eğitim almaları kararlaştırılır. Bilinçli insan, en önemli güçtür. Ka-

rarlarını haber alan Rus hükümeti, önceleri engel olsa da 1908'den itibaren, aynı karar doğrultusunda birçok genç Türkiye'ye gelmiştir. Rus baskısı, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Hüseyinzade, Alimcan İdrisi daha sonra A. Zeki Velidi (Togan), Mehmet Emin Resulzade, Sadri Maksudi, Zakir Kadiri (Ugan), Fuat Tuktar, Ayaz İshaki, Abdullah Battal (Taymas) gibi tanınmış şahsiyetlerin Türkiye'ye göçmesine neden olmuştur. Abdürreşid İbrahim, doğrudan Türkiye'ye gelmez. Kazan'da, 5 - 6 yaşındaki kızından ayrılışı zor olmuştur. Kızı, dolu dolu gözlerle, "ne zaman döneceksin?" sorusunu sormaktadır. Cevabını bilmediği soruyu geçiştiren "Babay", Kazan'dan nehir yolu ile Ufa'ya, oradan demiryolu ile Çelebi (Çelyabinsk)'ye hareket eder. Yolu Çelebi'den Kızılyar (Petrovsk), Omsk, Tomsk, İrkutsk üzerinden Moğolistan, Mançurya'ya gider. Sibiryaya Tatarları ile görüştüktan sonra, Vladivostok'tan gemi ile Japonya'ya geçer. Tokyo'da yedi ay kalan Abdürreşid İbrahim, Japon ileri gelenlerinden, halktan büyük alaka görür. Japon imparatorluk ailesi ile yakın dostluk kurar. Japon eğitim sistemini yakından inceler, şerefine verilen ziyafetlere, toplantı ve konferanslara katılır. Japonca öğrenir. İslam hakkında misyonerler tarafından yayılan yanlış bilgileri düzeltir. Japon gazeteleri, konuşma ve konferanslarına yer verdiğinden hayranları artar. Bir kısım üst düzey Japon diplomatlar İslam'ı kabul eder. Onların da gayretleri ile "Asya Gi Kay" adlı, amacı Uzakdoğu halkları arasında dayanışma ve yardımlaşma ve İslami davet olan dernek, 21 Mayıs 1909'da kurulur. İslâm kardeşliğini esas alan derneğin başkanı, Ebu Bekir adını alan Müslümanlığı benimsemiş eskiden Samuray olan bir Japon diplomattır. Tokyo'dan cami yeri için arsa temin eden dernek, çok daha sonra yine Abdürreşid İbrahim önderliğinde Tokyo Camiinin yapılmasına vesile olacaktır. Seyahatine, uzun süre kaldığı Japonya'dan 19.06.1909'da Kore'nin Pusan limanına geçerek devam eder. Japonya'dan sonra Kore'de Asya insan unsurunun hasbi davranışlarına şahit olur. Vapurdan alıp karaya götüren fakir kayıkçıya, cebinde ufak para olmadığından yarım yen vermiştir. Gümrükten eşyalarını alıp rikşe denilen insanın çektiği bir ulaşım aracı ile tren istasyonuna gider. Treni beklerken fakara bir adam dört kuruş kadar para verir. O çoktan kayıkçıya verdiği küçük parayı da üstünü de unutmuştur bile. Adam, "Kayıkçıya elli sin vermişsiniz, onun fazlası" diye izah eder. Demek ki, ehemmiyetsiz bir para üstü için yoksul adam, sahil gümrüğünden trene kadar yirmi dakikalık bir mesafeyi yürüyüp emaneti teslim etmiştir.

Bir hafta kaldığı Kore'den trenle Çin'e geçer. Orada, İslâm'la çok erken çağda tanışmasına rağmen Çin Müslümanlarının İslam'dan hayli uzaklaş, Çin dinleri ile karışık bir hale gelmiş hayatına şahit olur. Hutbe, namazda okunan sureler bile Çince gibi, aslıyla tanınmaz hale gelmiştir. Gerilik, kirlilik diz boyudur. "İstanbul'un en pis caddesi Pekin'in en temiz caddelerinden daha temizdir." Halkta ayrı bir Osmanlı sevgisi vardır. Fakat Osmanlı Devleti'ni o topraklarda temsil edenlerin halkla, halkın kendi devletlerine ilgisi ile alakalı değillerdir. Devlet başkanı Halife olan "Osmanlı konsolosluklarında ne oruç tutan var, ne namaz kılan var"dır.

Abdürreşid İbrahim, 7 Ağustos 1909 tarihinde Singapur'a ulaşır. Kendisini büyük bir coşku ile karşılayan Müslüman halka, ittihad-ı İslâm (İslâm birliği)'dan bahseden vaaz ve sohbetler yapar. Singapur'da parası bittiği için yolculuğuna devam edemediğini fark eden Müslümanlar, biletini alarak onu, Hindistan'a yolcu ederler.

Hindistan o sıralar, İslâm Medeniyetine ve Osmanlı Devleti'ne en bilinçli düşman olan İngilizler tarafından yönetilmektedir. Orada "İngiliz zulmü tahammül edilecek gibi değildir." Halk fakirleştirilmiş, gelir düşürülmüştür. Gelir, "yüz sene önceki mahsule nispeten yarıya düşmüştür.. İngiltere devleti, Hindistan'ı harap etmek için yaratılmış çekirgedir". Suni mezhepler, parçalanmış halk, "eskiden beri esarete alışkın" Hintlilerin, İngiliz zulmüne ses çıkarmamasını sağlamaktadır. Londra'da tahsil görmüş Hint kökenli subaylar bile, "İngilizler sahiptir (efendi)" anlayışıyla işgalci üstünlüğünü benimsemişlerdir. Ruslar gibi, İngilizler de Abdürreşid İbrahim'in işgal bölgelerinde bulunmasından son derece rahatsız olur. Onu taciz eder, nezarete atar, peşine casus takarlar. Bombay durağına geldiğinde peşine takılan "haşerat" uyumaktadır. Hemen vagon dan inerek büyük caddeden İslam mahallesine giderken "haşerat" koşarak arkasından yetişir. Gecenin üçü, sokak gayet tenhadır. Abdürreşid İbrahim'i tutacak olur. Orada yumruklarıyla yuvarlar. "Düdük çalarak geriye doğru yollanan" adamı bir daha görmez. Hindistan'da daha fazla kalması tehlikelidir. Bunun üzerine 7 Ekim 1909'da, Bombay'dan gemi ile Hicaz'a hareket eder. 1910 yılında Haccını ifa eden Abdürreşid İbrahim, Hicaz Demiryolu ile Beyrut'a, oradan da gemi ile İstanbul'a geldi. Hariciye Nezaretine, Osmanlı vatandaşlığına geçme talebiyle bir dilekçe verir. Ancak 25 Ekim 1913'te Osmanlı vatandaşlığına kabul edilmiştir.

İstanbul'a geldikten sonra Sırat-ı Müstakim dergisi idarehanesinin düzenlediği konferanslara katılır. Sultanahmet, Ayasofya, Şehzadebaşı Camilerinde vaaz tarzında yapılan bu konferanslara en az beş bin kişi iştirak etmiş, cemaat dışarılara taşmıştır. Konferanslarda Abdürreşid İbrahim halka, "Sibiryalı Meşhur Seyyah-ı Şehir", "Hatib-i Şehir" diye takdim edilir. Bursa ve İstanbul'da düzenlenen konferansların konusu Âlem-i İslam'ın durumudur. "Bembeyaz lihye-i pakiyle (temiz sakalı) beyaz destarı/O mehib (heybetli) alnı, o pek munis olan didarı (yüzü)" ile dinleyicileri üzerinde etkilidir.

İstanbul'da Sultanahmet civarında bir eve yerleşen "iri, babayiğit" Abdürreşid İbrahim, boş durmaz. Bir taraftan yakın dostu Mehmed Âkif'in başyazarı olduğu Sıratımüstakim/Sebilürreşad'da (yalnız Sebil'de 18 ayrı makale) yazıları yayınlanırken diğer taraftan, Tearüf-i Müslimin adıyla bir dergi çıkarır. Dergi, adının anlamı gibi Müslümanların birbirini tanımalarını, dertlerini öğrenmesini ve bir kardeşliğin gelişmesini hedef almaktadır.

1911'de İtalyan'ların saldırması üzerine Abdürreşid İbrahim, Trablusgarb'a, cepheye gitmeye karar verir. 54 yaşındadır. Yerinde duramaz. Bir ateş yüreğini kaplamıştır. Yaşlı, olduğu için ön safta savaşmasa bile "cihad edenlere su vermeye" yaramak niyetiyle yola düşer. Önce gemi ile İngiliz işgali altındaki Mısır'a gider. Bedevi kıyafetleri içinde deve kira-

layarak, hayati tehlikelerle dolu bir yolculuğun ardından Libya'nın Sollum şehrine, oradan şiddetli çatışmaların sürdüğü Derne'ye varır. Tobruk, Bingazi, Trablusgarb cephelerinde fiilen bulunur, zaman zaman çarpışmalara katılır. Bir avuç Osmanlı subayı ve Libyalı kardeşlerinin tek vücut halinde destansı direnişi onu sevindirir. Bingazi'de kırk gün Enver Paşa ile aynı cephede olurlar. Aralarında dostluk gelişir. Trablusgarb'ta beş ay kaldıktan sonra İstanbul'a döner. Trablusgarb savaşı hakkında verdiği konferanslar büyük ilgi görür. Bu sıra Eşref Edib'in gayretiyle Âlem-i İslâm adlı hatıratı, İstanbul'da basılır (1912) ve adeta kapışılır.

Felaketler peş peşe sükün etmiştir. 1912'de başlayan Balkan Savaşları sırasında serhat şehri Edirne, Bulgar çizmesi altına düşmüştür. Aynı yıl Osmanlı vatandaşlığına kabul edilen Abdürreşid İbrahim, o sıralar çıkardığı İslâm Dünyası adlı dergide, bu toprakların kaybedilmemesi için bütün dünya Müslümanlarını cihada çağırır. Japonya, Çin, Hindistan, Singapur, Cava, Malezya'daki dostlarına mektuplar yazarak onları cihada davet eder. Her taraftan maddi yardım ve gönüllü toplandığı haberleri gelmektedir. Yalnız bir İslâm ülkesi olmayan Japonya'daki durum farklıdır. Orada Edirne'nin düşüş haberini bazı gazeteler, siyah çerçeveler halinde halka duyurur. Bu durum, Abdürreşid'in Japonya'da ülkemiz adına oluşturduğu kamuoyu hakkında fikir vermektedir.

O, Birinci Dünya Savaşında da yine değişik yerlerde görülür. Ruslar, Kasım 1914'te Doğu Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Enver Paşa'nın yanına giderek, Doğu'da askerlere moral verir. Rus saflarındaki Müslüman askerlere, gerçek yerlerinde savaşmaları için propaganda yapar. Kafkas Cephesindeki hastalık, donma dahil felâketi ve çekilmeyi görür. Üzüntüleri kahredicidir. İstanbul'a dönerek, "Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanlarının Haklarını Koruma Komitesi"ni kurma çalışmasına katılır. Türk Tatar Heyeti'nde kendisi dışında Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali, Çelebizade Mehmet Esat da bulunmaktadır. Komite, "Kafkasya, Türkistan, Kırım, Kazan Türklerinin gaspedilen haklarının geri verilmesi için mücadeleyi" öngörmektedir. Onun için bazı üyeleri, 1915 sonlarında Abdürreşit İbrahimle birlikte, Sofya, Budapeşte, Viyana'yı dolaşarak resmi, özel temaslarda bulunarak, "Bizi Rus boyunduruğundan kurtarın" cümlesiyle biten muhtıralar sunup İstanbul'a döndüler.

Savaş sırasında Almanların aldıkları esirler arasında Tatar, Başkurt Türkü de bulunmaktaydı. Berlin yakınlarında Zossen esir kampına yerleştirilen Türkleri kazanıp, onlardan faydalanmak isteniyordu. Onun için Enver Paşa'nın isteğiyle bir ara Almanya'ya giderek Müslüman esirler arasında dolaşır. Esir kamplarında verdiği vaazlarla onları Halifenin safında çarpışmaya ikna etmeye çalışır. Bu esirlerden "Asya Taburu" adıyla bir tabur oluşturularak, 7 Mayıs 1916'da İstanbul'a gönderilen bu tabur Irak Cephesinde İngilizlerle savaşmaya gönderilmiştir. Ayrıca, savaş sırasında ve sonrasında Teşkilat-ı Mahsusa (istihbarat teşkilatı) adına verilen bazı görevleri yerine getirdi. Onlar genelde Rusya Türkleri ile ilgili vazifelerdir. Bu arada Avrupa'da katıldığı konferans ve toplantılarda, her fırsatta Rusya Müslümanlarının sesi olur. Milliyetler Birliği'nin (l'Union des Nationalites), Lozan'da düzenledi-

ği Rusya Mahkûmu Milletler Konferansı'na Rusya Müslümanlarının temsilcisi olarak katılır. Dini, medeni muhtariyet ister. Yasal kısıtlamaların kaldırılmasını, seçim sisteminin değiştirilmesini talep eder. Birinci Dünya Savaşı başlarında Stockholm'de kurulmuş olan Rusya'daki Yabancı Milletler Cemiyeti'nde Rusya Müslümanlarının temsilciliğini yapar. İçlerinde Alimcan İdrisi'nin de bulunduğu bir grup Tatar ile Berlin'de Müslüman, Rus savaş esirlerine seslenen Cihad-ı İslâm adlı bir gazete çıkarır.

Savaşın bitiminden sonra 1918'de Kiev'de Türk büyükelçiliğini organize etmek, karmaşa içinde vatandaşları sağ salim Türkiye'ye göndermek göreviyle İstanbul'dan Rusya'ya gider. Bolşevik devriminin sancılı günleridir. Devletsizlik, anarşi kol gezmektedir. Trenlerin ne hareket saatleri bellidir ne de ayakta duracak bir yer. İki gün iki gece İstasyon taşları üzerinde fırsat bekleyerek hareket yeri belli olmayan bir trene biner. Trene girdikten sonra anlar ki, ondan başka bilet alan kimse yoktur. Çünkü bilete lüzum yoktur. Rusya dağılmıştır. Öyle bir işkenceli bir yolculuktan sonra Ukrayna'nın merkezi Kiev'e ulaşır. Şehirde Bolşeviklerin katliamına tanık olur. Dört-beş bin kişi öldürülmüştür. Bir ay Kiev'de kalıp görevini tamamladıktan sonra, ailesini almak üzere Almanya'ya gider. Rusya Türklerine maddi-manevi yardımını esirgemeyen Talat Paşa Hükümeti istifa etmiştir. Almanya'da da devletsizlik terörü esmektedir. Bin bir güçlkle ailesi ile birlikte Rusya'ya döner. Moskova'dan Petersburg'a ulaştığında, bildiği şehri tanıyamamıştır. Sokaklar hayvan leşleri, insan cesetleri ile doludur. Tara'ya dönerek, biri erkek diğeri kızlara ait iki mektep açar. Halk bilgiye açtır. Yaş sınırı gözetmeden bütün şehrin Müslüman erkek ve kadınlarını hanımıyla birlikte tedris ve talime başlar. Bolşevikler, medreseleri kaldırıp, kapatmakta, kendilerinden olmayanlara ekmek vermeyerek açlıktan ölmelerini sağlamaktadır. Sükûnetle mücadele ederek iki yıl Tara'da kalır.

Abdürreşid İbrahim, bu defa yanında oğlu olduğu halde Doğu Türkistan'a gider. Burada da büyük iltifat ve ikramlarla karşılaşır. Çünkü Türkiye'den gelmişlerdir. Vaazlar vererek memleketi dolaşır. Müslüman halk, ıstırap duyduğu tek şey vardır; o da Yunanlıların, Sakarya'ya ve Ankara yakınlarına gelmesi. İstiklâl Harbi'nin kazanılması her yerde olduğu gibi Türkistan'da da çok büyük bir sevinçle karşılanır.

Doğu Türkistan'dan Moskova'ya dönen Abdürreşid İbrahim, Lenin, Stalin vb. ile yakın temas geçerek Türk halkının zarar görmemesine çalışır. Ama Bolşevik idare, gittikçe Rus şovenizmine dönüşerek Çarlık yönetimini aratır hale gelmiştir. Bunun üzerine Rusya'dan ayrılarak Türkiye'ye iltica eder (1925). İstiklâl Harbi ve Lozan Anlaşması sırasında Rusya ile iyi ilişkiler gelişmiştir. Bunun sonucu olarak, bir ara iki devlet arasında siyasi sorun olan (1904) Abdürreşid İbrahim'in İstanbul'da kalması, Rusya aleyhinde faaliyetlerde bulunması uygun bulunmamaktadır.

Türkiye'de, 1908'de Sibirya'dan hicretleri için çalıştığı, Konya'nın Cihanbeyli ilçesinin Böğrüdelik köyüne yerleşir. Onun için köy hayatı, bir çeşit gönüllü sürgün dönemidir (1925-1933). Fakat köyde boş durmaz. Öğrenciler yetiştirir, hayvancılıkla uğraşır. Konya Valili-

ği'nin, 24 Aralık 1828'de Cihanbeyli Müftüsü olarak tayin edilmesini teklif ettiği Abdürreşid Efendi, düşünce ve bilim alanında çalışmalarına ara vermez. Fırsat buldukça da İslam dünyasının problemlerini dile getiren eserler kaleme alır. Yalnız eserlerini, farklı bir değişim dönemini yaşayan Türkiye'de bastırması mümkün değildir. Akli İslâmi hizmetlerinin ilk tohumlarını attığı Japonya'dadır. Japonlar İslâm'ı kabul ederlerse dünyada önemli bir açılım gerçekleşecektir. Sağlık durumu çok iyi değildir. Yaşlıdır. Üstelik ailesini de geride bırakarak 1933 Ağustos'unda İstanbul'dan yola çıkarak 12 Ekim'de Tokyo'ya varır. Bu son seyahatinde Japonya halkı onu büyük coşku ile karşılar. Japon basını, büyük ilgi gösterir, kendisi ile İslâm dünyası hakkında çok sayıda röportaj yapar. Japonya'da, 1909'da yeri alınan caminin temelini atırır. Hizmetleri hızlandırır. Dört yılda tamamlanarak, Tokyo'da bir büyük camii açılmasına vesile olup, buranın fahri imamlığını yapar (1937). İslâm dininin Japon yönetimi tarafından resmen tanınmasını sağlar. Tokyo'daki Tatar ve diğer Müslümanların çocuklarına din ve tarih dersleri verir. Eşref Edip'in İstanbul'da çıkarmayı planladığı Türk-İslâm Ansiklopedisi'ne maddeler hazırlamaya gayret eder. Kazan Tatarlarının, Türkiye'de Harf İnkılâbı yapıldığı için boşa çıkan bir matbaanın harflerini satın alarak Japonya'da kurdukları basım faaliyetlerine destek verir. Birçok Japon'un İslâm dinini seçmesine vesile olur. İslâm'ın daha iyi tanınması için Japonya'da çıkarmayı düşündüğü İngilizce-Arapça dergiyi planlarken ömrü yetmez. 17 Ağustos 1944'te Tokyo'da vefat eder.

Vefatı, İslam dünyasında ve Japonya'da büyük üzüntü ile karşılanmıştır. Japon devlet radyosu ve diğer basın organları tarafından, elim haber her yere duyurulur. Cenazesine katılmak isteyenlerin çokluğu üzerine, üç gün bekletildikten sonra büyük bir törenle toprağa verilir. Kabri Tokyo'ya "üç saatlik mesafedeki" Müslüman mezarlığı ile Japon mezarlığı arasındadır.

Vefatının İslâm dünyasında yankısı da büyük olmuştur. Kızının bulunduğu Mısır'da Konya Böğrüdelik'te başta olmak üzere vefatı üzüntü ile karşılanır, ardından adına anma toplantıları yapılır.

Japon ve Çinlilerdeki kültürel hassasiyeti takdir eden Abdürreşid İbrahim, onların "otuz altı bin hiyeroglif şeklini muhafaza için cemiyetler" kurduklarını, "Japonya'da Hiyeroglif Muhafazası Cemiyetinin bir buçuk milyon üyesi" bulunduğunu ifade etmektedir. Kültürel hassasiyeti, "milli hamiyet" olarak değerlendirmekte, bu nedenle "ufak sanılan" konularda hassas olunmasını öngörmektedir. Toplumun yaşayabilmesi için özde doğruluk ve değerler manzumesine bağlılık gerekmektedir. Onun için de, "Er yiğit sözünün sahibi olur. Sözüne sahip olmayanlar isteklerinden devamlı mahrum olurlar" kanaatindedir. Kendisi 87 yıllık hayatında o kanaatlerin yılmaz, yorulmaz bir eri olmuş, o doğrultuda çok sayıda eser vermiştir.

ESERLERİNDEN BAZILARI

Livaü'l-hamd, İstanbul 1885. Rusya'daki Müslümanları, Türkiye'ye göç etmeye teşvik için yazılıp, gizlice Rusya'ya sokularak dağıtılmış bir risaledir.

Çolpan (Çoban) Yıldızı, İstanbul 1895. Rus Çarlığının Türklere yaptığı baskı ve zulmü kınamak onlara karşı mücadele etmek için yazılmış bir kitapçıktır. İçinde Orenburg Şer'i Mahkemesi ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır.

Bin Üç Yüz Senelik Nazra, Petersburg 1905. Müslümanların birlik olmasını öngören bir önemli belgedir.

Vicdan Muhakemesi ve İnsaf Terazisi, Petersburg 1906; İstanbul 1328. Hıristiyan misyonerlerine karşı İslâm inancını savunma ve toplumu uyarı amacıyla yazılmış küçük bir eserdir. Subh-ı Sadık, Petersburg 1906. Rusya Müslümanlarının birlik olmaları için yazılmış bir risaledir.

Aftonomiya yâ ki İdare-i Muhtâriyye, Petersburg 1907. Rusya Müslümanlarının muhtariyet haklarını elde etmeleri için yazılmıştır.

İlmihâl-i Tıbbi Hem Din Hikmetleri, 1907. Kazan Tatarcası ile yazılmış ilmihal bilgileri içeren bir kitaptır.

Devr-i Alem, Kazan 1909. Oğlu tarafından 1908 seyahatlerinin anlatımı olarak Tatar Türkçesi ile basılmıştır. Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet'in özeti mahiyetindedir. Hapishane Esrarı, Kazan tarihsiz. 1878-1879 yılları arasında hapishane günlerini anlatan bir eser.

Kazak Ehvali. Kazan tarihsiz. Medine'ye tahsile gidinceye kadarki hayatını anlatmaktadır. Binbir Hadis-i Şerif Tercümesi, Petersburg tarihsiz. Mehmet Ârif Bey'in aynı adlı eserinden Tatar Türkçesinde ilavelerle çeviridir.

Tercüme-i Halim yâ ki Başıma Gelenler, Petersburg tarihsiz. Yirmi sekiz yıllık hayatını anlatmaktadır.

Âlem-i İslâm ve Japonya'da İntişar-ı İslâmiyet, İstanbul 1328, 1329-1331. 1907-1910 arası gerçekleştirdiği büyük seyahati anlatmaktadır.

Asya Tehlikede, İstanbul 1328. İngiltere, Rusya, Amerikan emperyalizmine karşı Asya milletlerini uyararak, Japon Hatano'dan M. Hilmi Nakava ile birlikte çevirdikleri bir eser. ed-Dinü'l-fitrî, İstanbul 1340. İslâm Dininin insan fitratına en uygun din olduğunu anlatmak için kaleme alınmıştır.

Tarihin Unutulmuş Sahifeleri, Berlin 1933. İki risale ve hatıralarından Mûsâ Cârullah tarafından yapılan bazı iddiaları da içeren bir derlemedir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA), 24/Za/1331 H/25.10.1913, DN. 432, GN.1331/Za-18, FK. İ.HR.. (Rusya tebaasından, Dersaadet'te ikamet eden Abdürreşid İbrahim'in Osmanlı tabiiyetine kabulü hk.)

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi (BCA), 24/12/1928, D. 22934, FK. 30..10.0.0, YN. 192.314..15. (Konya Valiliği'nin Cihanbeyli Müftülüğü'ne Abdürreşid Efendi'nin tayin edilmesi hakkındaki isteği).

BCA, 8/8/1935 S. 2-3130, D. 2-422, FK. 30..18.1.2, YN. 57.67..6. (Abdürreşid'in vatandaşlığı hk.)

Mehmet Hâkim OĞUZ Özel Arşivi. Oğuz, 1330/1914 doğumlu. Abdürreşid İbrahim'in öğrencisidir.

Abdürreşid İbrâhîm, 2003, Âlem-i İslâm ve Japonya'da İslâmiyet'in Yayılması 1-2, Sadeleştiren ve Notlandıran: Ertuğrul Özalp, İşaret Yayınları, İstanbul.

Abdürreşid İbrahim Efendi'nin Hacı Mehmet Hâkim Oğuz'a Ders Notları 1928, (Basım yeri ve yılı gösterilmemiştir, 2008).

Böğrüdilik Köy Rehberi 100. Yıl Anısına, Hazırlayan: 100. Yıl Organize Komitesi, Böğrüdilik Köyü sosyal Dayanışma ve Kültür Derneği yayını, 2008, (Konya).

CEYHAN Abdullah, 1991, Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi, Diyanet İşleri Başkanlığı yayını, Ankara.

DÜNDAR Cevat, Anadolu'da Bir Fener Böğrüdilik 100. yıl anısına armağan, İstanbul 2007.

DÜZDAĞ M. Ertuğrul, 2007, Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar-1, Kaynak Yayınları, İzmir.

ERSOY Mehmed Âkif, 1977, Safahat, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, İnkılâp ve Aka yayını, İstanbul.

Eşref Edib (FERGAN), 1381-1962, Mehmed Âkif Hayatı-Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları, Sebîlürreşad Neşriyatı, İstanbul.

SONER Reyhan, 1994, Abdürreşid İbrahim Efendi'nin Sırat-ı Müstakîm'de Yayımlanan Makaleleri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, İzmir.
TÜRKOĞLU İsmail, 1997, Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara.

UZUN Mustafa, 1988, Abdürreşid İbrahim, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), c.1/295-297, İstanbul.

<http://www.bibilgi.com/Abd%FCrre%FEid-%DDbrahim>

OKUR Salih, Önderlerimiz, "Abdürreşid İbrahim 1,2,3.", www.cevaplar.org

kyazar@yenumit.com.tr

<http://www.tawish.org/tatar/tatar-foto/foto-tatar-sahsiyetleri/foto-abdurresid-ibrahim/category/34.html>